

Turid Reenaas
og Hanne Martinussen

Vår ref.: 2019-200

Deres ref.:

Dato: 14.02.2020 -
revidert 26.06.2020

Forskning på forsøk med leksefri skole i Trondheim

Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) er et rådgivende organ som arbeider for å fremme god og etisk forsvarlig forskning. NESH er faglig uavhengig og avgjør selv hvilke saker komiteen tar opp til behandling. Uttalelser fra NESH er kun veiledende, og ikke bindende eller sanksjonerende i juridisk forstand. Forskere og forskningsinstitusjoner har et selvstendig ansvar for å sikre at forskningen de utfører er god og etisk forsvarlig.

Høsten 2019 mottok NESH to uavhengige henvendelser fra foreldre i Trondheim, angående forskning på et forsøk med leksefri skole. Forsøket «Lekser i skolen» ble initiert og drives av Trondheim kommune (TK), og kommunen inviterte Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet (NTNU) ved Institutt for pedagogikk og livslang læring (IPL) til å forske på forsøket. I de to henvendelsene til NESH ble det reist spørsmål om de ulike aktørene sine roller og ansvar, om styring og uavhengighet, om vilkår for samtykke, og om risiko og konsekvenser. Den ene henvenderen spør NESH: «Står kommunen fritt til å bruke elever som forsøkskaniner? [...] Er det lov at politikere skal drive forskning på våre barn? Er det ikke noen etiske regler her? Vi føler oss utrolig overkjørt og fortvilt.»

NESH valgte å ta de to henvendelsene til samlet behandling på møte 13. desember 2019. I den forbindelse ble det innhentet ytterligere informasjon fra TK (ved prosjektkoordinator Mikael Lyngstad) og fra forskergruppen «Livet i skolen» (LiS) ved IPL.

Bakgrunn

«[Universitetskommune Trondheim 3.0](#)» (TRD 3.0) er et samarbeidsprosjekt mellom TK og NTNU hvor ett av målene er å «etablere en ny modell for kontinuerlig toveis kompetanse og kunnskapsoverføring mellom akademia og kommune». «Oppvekst og utdanning» er ett av fem samarbeidsområder, og i den sammenheng har TK initiert et forsøk med leksefri skole. Målet med prosjektet er å gi bedre kunnskapsgrunnlag omkring lekser og effekten av lekser i et helhetlig perspektiv. Tre forhold framheves som særlig interessante for prosjektet:

- sosiale og emosjonelle forhold knyttet til lekser
- lekser i et familieperspektiv
- elevenes læringsutbytte knyttet til arbeidet med lekser

TKs forsøk med leksefri skole går over ett skoleår (2019–2020) og involverer åtte skoler på 5.–7. trinn. To leksefrie ordninger prøves ut ved fire skoler: 1) to skoler har ordinær skoledag (Byåsen og Romolslia) og 2) to skoler får utvidet skoledagen med inntil to timer pr uke (Stabbursmoen og Flatåsen). I tillegg inngår fire skoler som referanseskoler, og de fortsetter med lekser som vanlig (Brundalen, Charlottenlund, Rosten og Vikåsen). Forsøket er et alternativ til dagens ordning med leksehjelp: «Forsøket skal være et alternativ til dagens ordning med “målrettet leksehjelp», hvor det gis leksehjelp på frivillig basis på 4.-7. trinn.» (Jf. kommunens nettsider og prosjektskisse «Lekser i skolen»).

Som en del av prosjektet er det sendt ut en spørreundersøkelse til foreldre og barn og lærere. Spørreskjemaet som benyttes er utviklet gjennom et samarbeid mellom IPL og Fagenhet for oppvekst og utdanning i TK. Det samme gjelder utformingen av informasjonsbrev som skal sikre samtykke fra respondentene. TK er formelt ansvarlig for spørreundersøkelsen, både for innsamlingen via Questback og for dataene som samles inn. I prosjektet inngår data fra spørreundersøkelsene fra de tre målgruppene (i 2019 og 2020) og fra diverse prøver til elevene (leseprøver på 6. og 7. trinn og nasjonale prøver for 5. trinn i lesing, regning og engelsk, høst 2019 og vår 2020).

Forskerne ved IPL skal også gjennomføre en forskningsbasert vurdering av resultatene. De får kun utlevert anonymiserte data, hvor svarene ikke kan knyttes direkte til navn eller

personidentifiserende informasjon. Lovligheten ved denne behandlingen av personopplysninger er vurdert av Norsk senter for forskningsdata (NSD 540243).

NESHs vurdering

Komiteen har behandlet prosjektet med utgangspunkt i NESHs [*Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*](#) (NESH 2016). Komiteen har et spesielt fokus på forskningsetiske utfordringer som oppstår i slike samarbeidsprosjekt, og NESH har avgitt flere uttalelser i liknende saker om forskning i skolen ([2018/331](#); [2018/350](#); [2019/61](#); [2019/89](#)).

NESH har avgrenset saken til relevante forskningsetiske spørsmål knyttet til gjennomføringen av spørreundersøkelsen som er en del av forsøket med leksefri skole. Komiteen går ikke inn på de juridiske sidene av saken, for eksempel lovhjemmelen for selve forsøket eller lovligheten ved behandling av personopplysninger i forskningen. Det første er kommunens ansvar, og det andre er NTNUs ansvar basert på tilråding fra NSD.

a) Roller og ansvar i samarbeidsprosjekter

I NESHs retningslinjer står det at «God forskning forutsetter frihet fra styring og kontroll, mens samfunnets tillit til forskning forutsetter ansvarlighet både fra den enkelte forskeren og fra forskningsinstitusjonene» (NESH 2016: A.3, Forskningens ansvar). I denne saken er det vanskelig for henvenderne å se forskjell på forsøket og forskningen, samt hvordan roller og ansvar er fordelt mellom skolen, kommunen og forskerne. Komiteen vil derfor se nærmere på samarbeidet mellom TK og IPL.

I informasjonsskrivet som ble sendt til foreldrene fra rektor ved Byåsen skole (20.08.2019) beskrives det tette samarbeidet mellom TK og NTNU. Her fremgår det at Fagenhet for oppvekst og utdanning i TK er ansvarlig for spørreundersøkelsen, og at forskere fra IPL ved NTNU er en *partner* i prosjektet. Som samarbeidspartner skal de:

Bidra med forskningsspørsmål til undersøkelsene og analyser av forskningsdata knyttet til forsøket, samt å utarbeide planer og informasjonsmateriale samt informasjonsskriv om hva forskningen vil innebære for deltakerne og samtykkeskjema til foresatte: IPL skal

sørge for nødvendige tillatelser for behandling av data, jf. «forskningshjemmel».
(Informasjonsskriv, 20.08.2019)

I sine svar til NESH viser både TK og IPL til en arbeidsdeling mellom forsøk og forskning, hvor TK har det hele og fulle ansvaret for forsøket, mens IPL/NTNU kun forsker på effektene av forsøket. NESH mener imidlertid at denne fremstillingen er misvisende.

Når det legges opp til at forskning på effektene av et forsøk er en integrert del av gjennomføringen av forsøket, er det prinsipielt sett vanskelig å skille mellom forsøket og enhver annen form for eksperimentell intervensjon. I tillegg er forskerne også direkte involvert i forsøket: IPL har gitt råd i forkant om design og datainnsamling; IPL har utformet en prosjektskisse som gir forsøket faglig tyngde og legitimitet; og IPL har bidratt i utforming av informasjonsmateriale og informasjonsskriv. Forskerne er inne i prosjektet både *før* og *etter* forsøket. De har både kvalitetssikret forsøket og skal forske på resultatene. Forsøket med leksefri skole inkluderer altså et forskningsprosjekt som involverer bruk av spørreskjema. Dermed kommer forskningsetikken til anvendelse, og både forskerne og TK som samarbeidspartnere har ansvar for å sørge for at prosjektet er forskningsetisk forsvarlig.

NESH vil også understreke at selv om ansvaret for organisering og finansiering av prosjektet tilligger TK som oppdragsgiver og samarbeidspartner, har at forskerne et selvstendig ansvar for å framtre med klarhet om sine ulike roller:

Forskeren har ansvar for å tydeliggjøre grensene for forskningsrelasjonen i situasjoner hvor forskeren opptre med flere roller overfor sine informanter. (NESH 2016: B.18, Ansvar for å opptre med klarhet)

Foreløpig oppsummering:

- *NESHs vurdering er at prosjektets organisering og finansiering bidrar til en sammenblanding av roller og ansvar. Det skyldes i hovedsak at forskning på effekter av forsøket er integrert med forsøket og at forskerne er inne i prosjektet både før og etter selve forsøket. Da er det vanskelig å trekke skarpe skiller mellom forskning og forsøk.*

b) Samarbeid og styring

NESH legger til grunn at samarbeid mellom offentlige myndigheter og forskningsmiljøer er ønskelig og nødvendig. Samtidig er forskningens legitimitet avhengig av tillit fra samfunnet og fra forskningsdeltakerne. Derfor må alt slikt samarbeid skje på en måte som er forskningsetisk forsvarlig. I samarbeidsprosjekter mellom offentlige myndigheter og forskningsinstitusjoner hvor det er vanskelig å skille forsøk og forskning, er det spesielt viktig å være tydelig på de ulike aktørenes ansvar og roller. Samarbeid blir fort samrøre dersom ikke ansvaret for forskningsetikk er skikkelig ivaretatt. Her vil NESH spesielt trekke frem to momenter: i) Selve samarbeidsavtalen og ii) uklarhet om styring.

i) For å sikre forskningens uavhengighet, er det viktig at oppdragsgivere ikke overstyrer forskningen: «Forskningsfinansierende aktører bør være kjent med etablerte standarder for organisering av forskning- og utredningsoppdrag.» (NESH 2016: E.34, Ulike typer forskning). NESH anbefaler derfor at offentlige myndigheter benytter Kunnskapsdepartementets (KD) [standardavtale for forsknings- og utredningsoppdrag](#). NESH understreker at noe av formålet med denne avtalen dreier seg om forskningsetikk og om å sikre tilliten til uavhengig oppdragsforskning, slik dette er formulert av [Difi](#):

Forskningsavtalen utgjør et solid rammeverk for hvordan offentlige oppdragsgivere kan sikre at forsknings- og utredningsoppdrag gjennomføres innenfor anerkjente vitenskapelige og etiske prinsipper, at både oppdragsgiver og oppdragstaker har rettigheter til resultatene og at resultatene kommer ut i offentligheten. Avtalen er til bruk for alle som ønsker uavhengig oppdragsforskning med høy legitimitet. Grunnet for offentlige beslutninger må være utarbeidet på en faglig god måte, og ikke minst med åpenhet. Bare slik kan allmennhetens tillit til forskning og utredninger generelt og til kunnskapsbasert politikk opprettholdes.

Avtalen begrenser altså muligheten for styring og betoner samtidig et felles ansvar for å sikre forskningsetikk og forskningens legitimitet. Begge parter – både oppdragsgiver og oppdragstaker – skal medvirke til at oppdraget blir gjennomført i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige og etiske prinsipper (pkt. 3.1 Vitenskapelig redelighet).

NESH viser i denne sammenheng til de forskningsetiske retningslinjene:

Både forskerne og forskningsinstitusjonene skal sikre at forskningens finansiering og organisering ikke bryter med normene om åpen, etterrettelig og uavhengig forskning. (NESH 2016: E.34, Ulike typer forskning)

Såkalte «samarbeidsprosjekter» – slik vi ser i dette samarbeidet mellom TK og NTNU – er basert på en høyere grad av «samskaping» og «fullskala integrering» av forvaltning og forskning. Kommunen er tett involvert i forskningen, mens forskerne er tett involvert i forsøket. Da er det vanskelig å se hvordan den nødvendige uavhengigheten er sikret. Og det er vanskelig å se hvordan ansvaret for forskningsetikk er ivaretatt i prosjektet som helhet.

- *NESHs vurdering er at samarbeidsprosjektets organisering og finansiering bidrar til uklarhet om forskningens uavhengighet, både ovenfor deltakerne i prosjektet (slik som henvenderne påpeker overfor NESH) og i samfunnet. Det svekker forskningens troverdighet og er ikke forenelig med det forskningsetiske prinsippet om «armlengdes avstand» mellom politikk og forskning.*

ii) Spørsmål om samrøre oppstår også på grunn av uklarhet om graden av politisk *styring*. På den ene siden minner prosjektets organisering om en evaluering av et politisk tiltak hvor oppdragsgiver legger rammene, på den andre siden fremstilles det som et prosjekt med mye uavhengighet. Ulike aktører fremstiller også forskningen på forskjellig vis: I et brev fra kommunaldirektør og skolesjef i TK (21.01.2019) står det at forsøket skal «følgeforskes» av IPL; i redegjørelsen fra TK til NESH (6.12.2019) står det at IPL «følgeforsker forsøket» på oppdrag fra kommunedirektøren; i selve beskrivelsen av oppdraget står det at NTNU skal «følge opp forsøket med forskning»; mens forskerne selv hevder de skal «forske på forsøket» eller «forske på prosjektet» (IPL til NESH, 06.12.2019).

Selv om NESHs retningslinjer åpner for at visse former for styring av forskningsoppdrag kan være legitime, påligger det samarbeidspartnerne et ansvar for å være klar på hvilke føringer som

er lagt. Også her vil NESH understreke at forskerne har et selvstendig ansvar for å sikre at forskningsetikken uansett er ivaretatt:

Både offentlige og private oppdragsgivere har en legitim rett til å fastsette rammene for forskningsoppdrag så lenge de ikke er i strid med de øvrige kravene som stilles til forskningen. Dette fritar imidlertid ikke forskerne og forskningsinstitusjonene for medansvar for de avtalene som de inngår med oppdragsgivere. (NESH 2016: E.35, Styring av forskningsoppdrag).

Samtidig mener NESH at de som organiserer og finansierer forskning må ta sin del av ansvaret. I denne sammenheng viser NESH til en liknende sak om forskning på et forsøk i regi av NAV ([NESH sak 2019-185](#)). Avledet av denne uttalelsen vil NESH fastholde at begge parter har et ansvar for å sikre forskningens integritet:

- *NESH anbefaler at myndigheter og offentlige etater som organiserer og finansierer samarbeidsprosjekter, også sikrer at forskningsetikk er ivaretatt på en forsvarlig måte.*

c) **Informert samtykke**

I følge NESHs retningslinjer har forskerne et etisk ansvar for å informere og for å innhente samtykke fra dem som deltar i forskningen (NESH 2016: B.8, Samtykke og informasjonsplikt). Dette etiske ansvaret kommer i tillegg til det juridiske kravet om lovhjemmel for behandling av personopplysninger (jf. avgrensning ovenfor vs. NSD og institusjonens ansvar). I dette prosjektet er spørsmålet om samtykke problematisk av flere grunner.

i) I utgangspunktet er det skoleledelsen som har bestemt at skolen skal være med på forsøket, og foreldrene ble først formelt involvert gjennom informasjonsskriv fra skolen i august 2019. Rektorene, som også inngår i TK-prosjektet styringsgruppe, har samtykket til deltakelse i prosjektet på vegne av ansatte, elever og foresatte, mens deltakelsen i spørreundersøkelsen er frivillig på individnivå. Gitt at forskning på effekter av forsøket er integrert med selve forsøket, og IPL også har en rolle i utviklingen av selve forsøket, vil de forskningsetiske retningslinjene også være relevante her, og da vil informerte samtykket være hovedregelen i forskningsetisk forstand. Dersom informasjonen ikke er samlet inn på en forsvarlig måte, kan det være

problematiske å forske på dataene i etterkant, slik NESH tidligere har påpekt i sin behandling av Elevundersøkelsen ([NESH sak 2019-61](#)).

ii) I svaret fra TK til NESH er det redegjort for hvilke vurderinger som er gjort i forbindelse med spørreundersøkelsen under overskriften «Vurdering av personvern og forskningsetikk». I dokumentasjonen fremgår det at Personvernombudet i TK har vurdert prosjektet i samsvar med personvernregelverket. Behandlingen av personopplysninger i spørreundersøkelsen er altså ikke basert på tilråding fra NSD, men det er foretatt en intern vurdering av TKs personvernombud, som «har funnet dem akseptable ut fra personvern hensyn.» NESHs vurdering er at denne redegjørelsen er mangelfull, og at det utelukkende legges vekt på databehandling og vern av personopplysninger i *rettslig* forstand, ikke personvern og integritet i *forskningsetisk* forstand. Det reiser spørsmål om TKs kompetanse på forskningsetikk og personvern i forvaltningen av forskningsprosjekter.

iii) NESH finner at den informasjonen som gis til informantene (de som skal svare på spørreundersøkelsen), blant annet om personvernforordningen (GDPR), er svært vanskelig tilgjengelig og ikke kan sies å tilrettelegge for et *informert* samtykke. Spesielt når barn og unge deltar i forskning, er det et krav at det skal gis alderstilpasset informasjon (NESH 2016: B.14, Hensynet til beskyttelse av barn). Data skal lagres i ubegrenset tid, men også vilkårene for senere deling av data er uklare. Og gitt at spørreundersøkelsen skjer i regi av skolen, kan det være uklart om samtykket fra barna er tilstrekkelig *fritt*. NESH stiller derfor spørsmål ved om TK har tilstrekkelig kompetanse innen personvern og forskningsetikk, til å kunne stå ansvarlig for et forskningsprosjekt. Og NESH mener forskerne i større grad burde ivareta sitt medansvar for å sikre at innsamlingen av data skjer på en forsvarlig måte.

NESH viser også her til den ovennevnte uttalelsen om Elevundersøkelsen ([NESH sak 2019-61](#)). Konklusjonene her er relevante også i denne saken om samarbeidet mellom TK og IPL:

- *NESH anbefaler at TK gjennomgår sine rutiner for innsamling, tilgjengeliggjøring og deling av data til forskningsformål slik at videre bruk i forskning skjer i tråd med anerkjente forskningsetiske normer og retningslinjer.*

- *NESH mener at IPL i større grad burde ivaretatt sitt selvstendige ansvar for å sikre at datainnsamlingen er forskningsetisk forsvarlig.*

Andre momenter

NESH understreker at forskning som inngår i samarbeidsprosjekter ikke bare er underlagt personopplysningsloven, men også forskningsetikkloven. Her fremgår det i [§ 1](#) at forskning i offentlig og privat regi skal skje «i henhold til anerkjente forskningsetiske normer.» Videre er det et krav i [§ 5](#) at forskningsinstitusjoner skal sikre «at alle som utfører eller deltar i forskningen, er kjent med anerkjente forskningsetiske normer». Forskningsinstitusjonene har altså et særskilt ansvar for å sikre at også samarbeidspartnerne er kjent med forskningsetikk.

NESH anbefaler videre at TK i forbindelse med eventuelt andre prosjekter knyttet til TRD 3.0 sikrer at organiseringen av forskning er forskningsetisk forsvarlig. Samarbeidsprosjekter åpner for nye samarbeidsformer og finansieringsmekanismer, men prosjektene må samtidig sikre både forskningsetikk og personvern. Det er svært uheldig dersom TKs organisering og finansiering av ulike prosjekter bidrar til å svekke forskningens troverdighet og integritet. En vurdering av forskningsetikk og personvern bør også inngå i den forskningsbaserte evalueringen av TRD 3.0.

NESH går ikke inn på de juridiske sidene av saken. Komiteen vil imidlertid anbefale at TK forsikrer seg om at både forsøket og spørreundersøkelsen er lovlig. Spørsmål om forsøkets lovlighet kan avklares med Utdanningsdirektoratet, mens spørsmål om behandlingen av personopplysninger kan avklares med Datatilsynet.

Konklusjon

- *NESHs vurdering er at prosjektets organisering og finansiering bidrar til en sammenblanding av roller og ansvar. Det skyldes i hovedsak at forskning på effekter av forsøket er integrert med forsøket og at forskerne er inne i prosjektet både før og etter selve forsøket. Da er det vanskelig å trekke skarpe skiller mellom forskning og forsøk.*
- *NESHs vurdering er at samarbeidsprosjektets organisering og finansiering bidrar til uklarhet om forskningens uavhengighet, både ovenfor deltakerne i prosjektet (slik som*

henvenderne påpeker overfor NESH) og i samfunnet. Det svekker forskningens troverdighet og er ikke forenelig med det forskningsetiske prinsippet om «armlengdes avstand» mellom politikk og forskning.

- *NESH anbefaler at myndigheter og offentlige etater som organiserer og finansierer samarbeidsprosjekter, også sikrer at forskningsetikk er ivaretatt på en forsvarlig måte.*
- *NESH anbefaler at TK gjennomgår sine rutiner for innsamling, tilgjengeliggjøring og deling av data til forskningsformål slik at videre bruk i forskning skjer i tråd med anerkjente forskningsetiske normer og retningslinjer.*
- *NESH mener at IPL i større grad burde ivaretatt sitt selvstendige ansvar for å sikre at datainnsamlingen er forskningsetisk forsvarlig.*

Med vennlig hilsen

Elisabeth Staksrud
Leder, NESH

Vidar Enebakk
Sekretariatsleder, NESH

Dokumentet er elektronisk godkjent.

Kopi:

- Trondheim kommune, ved prosjektkoordinator Mikael Lyngstad
- Forskergruppen «Livet i skolen» (LiS), Institutt for pedagogikk og livslang læring (IPL), Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet (NTNU).